

AKYAKA'DA BAZI DEMİRÇAĞI YERLEŞMELERİ

SOME IRON AGE SETTLEMENTS IN AKYAKA

Mustafa KARAGEÇİ*

ÖZET

En eski çağlardan itibaren birçok medeniyetin yerleşim alanı olan Anadolu, zengin kültüre sahip olan bir coğrafyadır. Anadolu'nun, Doğu Anadolu bölgesinde yer alan Kars bölgesinde Paleolitik Çağ'dan itibaren yerleşimlerin olduğu görülmektedir. Kafkasları Anadolu'ya bağlayan önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Kars ili, tarihin her döneminde jeopolitik bir öneme sahip olmakla birlikte birçok medeniyet tarafından hakimiyet altına alınmak istenen bir coğrafya konumunda olmuştur. Bölgenin denizden yüksekliği, zengin otlakları ve sert iklim koşulları nedeniyle tarih boyunca bölgede yaygın geçim kaynağı hayvancılık olmuştur. Bölge başta Urartu olmak üzere, İskit, Kimmer gibi devletlerin seferlerine maruz kalmıştır. Bu seferlerin temel nedeni ekonomik kaynaklıdır. Çünkü eski çağlardan itibaren zengin yeraltı kaynakları, verimli otlakları ve bölgenin jeopolitik konumu bölgeyi sert iklim koşullarına rağmen cazip hale getirmiştir. Bu devletlerin seferleri ve özellikle Urartu Krallarının bölgede bırakmış oldukları yazıtlar neticesinde bölgenin Demir Çağı hakkında bilgi edinebilmekteyiz. Ayrıca Asur Krallarının bırakmış olduğu yazıtlardan bölgenin Nairi Ülkesi olarak adlandırıldığını bilmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Kars, Akyaka, Demir Çağı, Kafkas, Urartu

ABSTRACT

Anatolia, which has become the settlement for many civilizations since the ancient periods, is a geographical place with its rich culture. It is seen that settlement had begun form Paleotical ages in Kars region located in the Eastern Anatolia. Kars province has become in the position of place which has been wanted to be dominated by many civilizations throughout the history because it located on important trade roads linking Anatolia and Caucasia. Husbandry has become widespread source of living throughout the history due to the region's elevation from the sea level, its rich pastures and hard climate conditions. The region was exposed to military expedition of Urartians, Scythian and Kimmer. The main reason of these expe-

* Araştırma Görevlisi, Kafkas Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Eskiçağ Tarihi A.B.D

ditions is economic, because rich underground sources, fertile pastures and its geopolitical position have made the region charming down the ages. We can get information about the Iron Age in the region as the result of scriptures left by Urartu Kingdoms, and the expeditions. Besides, we know that the region has been called as Nairi Country thanks to the scriptures belonging ton Assyrian.

Key Words: Kars, Akyaka, Iron Age, Caucasia, Urartian.

GİRİŞ

Anadolu, en eski çağlardan itibaren yerleşim görmüş bir coğrafyadır. Anadolu'nun kuzeydoğusunda yer alan bölge, tarihin her döneminde yerleşimlere sahne olmuştur. Anadolu ile Kafkaslar arasında geçit vazifesi gören Kars İli coğrafi konum itibariyle stratejik bir önem göstermektedir. Bu nedenle, bölgede birçok devlet hüküm sürmüş ve bu devletlerin izlerini bölgede görmek mümkün olmaktadır. Arkeolojik zenginlikleri bakımından önemli yere sahip olan Kars Bölgesinde son dönemlerde yapılan bilimsel çalışmalar bu zenginliklerin ortaya çıkmasında büyük önem taşımaktadır. Bölgede ilk çalışmalar İ. K. Kökten¹ tarafından yapılmıştır. F. Kırzioğlu tarafından Kars Yüzey Araştırmaları, A. Ceylan başkanlığında yürütülen Doğu Anadolu Yüzey Araştırmaları (Erzincan-Erzurum-Kars-Iğdır İlleri)², A. Bingöl'ün Kars ve Çevresi Araştırmaları (Tez Çalışması), S. Güneri'nin Erzurum-Kars İlleri Yüzey Araştırmaları, H. Korucu'nun Kars İli Höyükleri'nin Araştırılması (Tez Çalışması), B. Yükmən'in Prehistorik Araştırmalar ve Y. Topaloğlu'nun Kuzeydoğu Anadolu Urartu'nun Tarihi ve Kültürel Mirası (Tez Çalışması) çalışmaları bölge tarihini aydınlatmada önemli rol oynamıştır.

¹ K.Kökten'in yapmış olduğu araştırmalar bölgenin tarihi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Geniş Bilgi İçin Bknz. İ.Kılıç Kökten, "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", Belleten VII, 1943, s:601-613; İ.Kılıç Kökten, "Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu'da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", Belleten VIII, 1944, s:659-681; İ.Kılıç Kökten, "Anadolu'da Prehistorik Yerleşmeler ve 1944-1948 Yıllarında Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar", IV TTK, 1948, s:195-209; İ.Kılıç Kökten, "Yazılıkaya'da ve Kurbağa Mağarasında (Kars-Çamuşlu) Yeni Dip Tarih Resimleri", Kars Eli 2/20, 1966, s:3-16; İ.Kılıç Kökten, "Yazılıkaya'da ve Kurbağa Mağarasında (Kars-Çamuşlu) Yeni Bulunan Dip Tarih Resimleri", Kars Eli 6/69, 1970, s:2-16; İ.Kılıç Kökten, "Kars Çevresinde Dip Tarih Araştırmaları ve Yazılıkaya Resimleri", Atatürk Konferansları V, 1975, s:95-104.

² A. Ceylan başkanlığında yürütülen ve benimde içinde bulunduğum Doğu Anadolu Yüzey Araştırması Projesi 1998 yılında başlamıştır. Erzincan-Erzurum-Kars ve Iğdır İllerini kapsayan yüzey araştırmaları projesi bölge tarihini aydınlatmada önemli rol oynamaktadır. Geniş bilgi için bknz. Alpaslan Ceylan, Doğu Anadolu Araştırmaları Kars-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008), Erzurum, 2008

Bölge Coğrafyası

Akyaka İlçesi, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Bölümü sınırları içerisinde yer alan Kars ilinin sınırları içerisinde yer almaktadır. İlçe, Kars ilinin en kuzey ucunda yer almaktadır. Akyaka İlçesi'nin doğusunda Ermenistan, batısında ve güneyinde Merkez İlçe, kuzeyinde Arpaçay yer almaktadır. İlçenin deniz seviyesinden yüksekliği 1477 m olup yüzölçümü 550 m² dir. Bölge, Kars Çayı ve Karahan Çayı olmak üzere iki önemli su kaynağına sahiptir. Ayrıca bölgenin geniş düzlüklere, bozkırlara sahip olması, doğal yolların geçiş noktasında bulunması ve Ermenistan ile sınır kapısının olması önemini arttırmaktadır³. İlçenin idari olarak bağlı olduğu Kars ili, Doğu Anadolu Bölgesi'nin Erzurum-Kars Platosu'nda yer almakta ve Türkiye'nin ortalama yükseltisi temel alındığında, bölgenin adeta bir çatı konumunda olduğu görülmektedir. Platonun etrafının yüksek dağlarla çevrili olması, denize olan uzaklığı ve yükseltisinin fazla oluşu nedeniyle burada çok değişik topografya, iklim ve bitki örtüsü özellikleri görülmektedir. Bu yüksek platonun, İran-Ağrı-Erzurum-Erzincan karayollarının kesişim noktasında yer alması ve Kafkaslar Anadolu'ya bağlayan önemli ticaret yollarına sahip olması tarih boyunca bölgeyi önemli kılmaktadır⁴.

Bölgede Demir Çağı

Anadolu'da Demir Çağının başlangıcı konusunda birçok öneri bulunmaktadır. Ancak genel olarak, M.Ö. 1200'lü yıllarda Deniz Kavimleri Göçleri sonucu Hitit Devleti'nin yıkılmasıyla Anadolu'da yeni bir dönemin başladığı ifade edilmektedir. Yazılı kaynakların sustuğu bu dönem "Karanlık Dönem" olarak adlandırılmakta ve Deniz Kavimlerinin göçleriyle birçok yerleşim yerinin tahrip edilip yakıldığı görülmektedir. Bu "Karanlık Dönem", Geç Tunç Çağı'ndan Erken Demir Çağına geçişi temsil etmektedir. Demir Çağıyla birlikte savaş ve tarım teknolojisi de değişmeye başlamıştır. Tunçtan yapılan aletler yerini demir madeninden yapılmış aletlere bırakmış ve böylece

³ İhsan Ketin, Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış, İstanbul, 1983; Akın Bingöl, En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2003; Cemal Sevindi, Sarıkamış'ın Coğrafi Etüdü, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1999.

⁴ Alpaslan Ceylan, Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Erzurum, 2001; Ceylan, a.g.e., 2008, s:33 vd.; Mustafa Karageçi, Kars-Akyaka'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2011

savaş alanında, tarım ve gündelik hayatta daha dayanıklı aletler yapılarak yaşam biraz daha kolaylaştırılmaya çalışılmıştır⁵.

Kars ve çevresinin Demir Çağı'na bakıldığında bölgede Demir Çağı'nın yoğunlukta olduğu görülmektedir. Bölgeye hâkim olan Urartu Krallarının bölgeye yapmış olduğu seferler ve bırakmış oldukları yazıtlar sayesinde bölgenin Demir Çağı hakkında bilgi edinmekteyiz. Ayrıca Asur Krallarının bırakmış olduğu yazıtlardan da bölgenin "Nairi Ülkesi" olarak adlandırıldığını öğrenmekteyiz. Nairi Ülkesi'nin coğrafi konumu hakkında farklı görüşler mevcuttur ancak genel anlamda ülkenin coğrafi konumu, Van Gölü'nün güney ve güneybatısında yer alan Kırhi, Hubuşkia ve Diyarbakır etrafındaki Tumme'den kuzeydeki Daya(e)ni/Diau(e)hi topraklarına kadar olan bölgedir⁶.

Bölge hakkında bilgi veren yazıtlara bakıldığında Asur Kralı Tiglat-Plaser I (M.Ö. 115-1107) dönemine ait olan ve "Prizma Yazıtı" olarak adlandırılan yazıtta, Tiglat-Plaser I'in ilk beş yıl boyunca yapmış olduğu askeri seferler ve bu seferler neticesinde yenilgiye uğrattığı 60 Nairi kralını ele geçirdiğini öğrenmekteyiz. Prizma Yazıtı'ndan başka yine Tiglat-Plaser I'e ait olan "Yoncalı Yazıtı"nda da bölgeye yapılan seferler hakkında bilgi verilmektedir⁷:

"Tiglath-Pleser, güçlü kral, kâinatın kralı, Asur ülkelerinin kralı, dünyanın dört tarafının kralı, Tumme'den Dayaeni'ye dek uzanan Nairi Ülkesinin Fatih, Kirhi'den Büyük Deniz'e kadar yer alan ülkelerin fatihi".

⁵ Gülriş Kozbe-Alpaslan Ceylan vd., Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-6_{a-b} Demir Çağları, İstanbul, 2008; Veli Sevin, "Urartu Devleti", ArkeoAtlas 4, İstanbul, 2005, s: 62-123; Hakkı Fahri Özdemir, "Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu'ya Etkileri Üzerine", Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi c.16 s.1, 2007, s: 501-518.

⁶ Altan Çilingiroğlu, Urartu Tarihi, İzmir, 1994; Kozbe vd., a.g.e., s:1 vd.; Mirjo Salvini, Nairi e Ur(u)atri Contributa alla Storia della Formazione del regno di Urartu, Roma, 1967, s: 62; M.Taner Tarhan, "Urartu Devleti'nin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallarından Lutipri=Lapturi' Hakkında Yeni Görüşler", Anadolu Araştırmaları VIII, İstanbul, 1980, dnt 79; Maxwell-Hyslop, K.R., "Assyrian Sources of Iron", Iraq 36, 1947, s:148-150; Pınar Pınarcık, "Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler", Tarih İncelemeleri Dergisi c XXVII, s. 2, 2012, s: 459-482.

⁷ D. D. Luckenbill, Ancient Records of Assyria and Babylonia I, Historical Records of Assyria from the Earliest Times to Sargon II, Historical Records of Assyria from Sargon to The End, Chicago, 1926; Oktay Belli, "Urartular", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1, Ankara, 1982, s:140-209; Mahmut Pehlivan, Hayaşa, Erzurum, 1991_a.

Yazıttan anlaşılacağı üzere Dayaeni ülkesi Asur kralı tarafından ele geçirilmiş ve Dayaeni⁸ Kralı Sieni esir alınarak Asur Ülkesine götürülmüştür.

Asur Krallarının bırakmış olduğu yazıtların yanında Urartu Krallarının yazıtları da bölge hakkında bilgi vermektedir. Urartu Kralı Menua'nın (M.Ö. 810-786/80) kuzey ve kuzeybatıya yapılacak olan seferler için Sarıkamış, Pasinler, İğdir Ovası ve Urmiye Gölü'nün güneyinde kaleler kurdurarak bölgeyi kontrol altına almaya çalıştığını görmekteyiz. Erzurum'un Horasan İlçesi'nde bulunan "Yazılıtaş Yazıtı"nda, Menua'nın bu seferi ile ilgili geniş bilgi verilmektedir:

"Tanrı Haldi, kendi silahıyla güçlü ülke olan Daya(e)ni'ye karşı sefere çıktı ve ülkeyi dize getirdi. Tanrı Haldi güçlüdür, Tanrı Haldi'nin silahı güçlüdür. Tanrı Haldi'nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Menua der ki; Daya(e)ni Ülkesini ele geçirdim. Kralî kent Şaşili'yu savaşta ele geçirdim, ülkeyi yıktım, kaleleri yerle bir ettim. Şeşetinele Ülkesine, Zua kentine kadar ulaştım. Utuha kentini.... Menua der ki, Daya(e)ni'nin kralı Utupursini önüme çıktı, ayaklarına kapandı, önümde secde etti. Merhamet gösterdim. Haraç ödemesi koşulu ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Geri dönecek tutsakları tümüyle serbest bıraktım. Menua der ki;.... Oradan iki kralı, yani Baltulhi boyunun ülkesininkini ve Haldiriulhi kentinin ülkesininkini aldım. O ülkeye özgü olan tahkimatlı kaleleri ele geçirdim. Menua der ki; Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına yaptırırsa, her kim değişik bir şey söylerse, ben yaptım derse, Tanrı Haldi, Tanrı Teişeba, Tanrı Şivini ve bütün tanrılar onu gün ışığından yoksun etsin."

Yazıttan Urartu Kralı Menua, Daya(e)ni kralı Utupursini'yi ganimet verme şartı ile serbest bırakarak onu yıllık vergiye bağladığını öğrenebilmekteyiz⁹.

⁸ Daiaeni'nin lokalizasyonu için bak., Mahmut Pehlivan, "Daya(e)ni/Diau(e)hi", Erzurum, 1991b; Alpaslan Ceylan, Eski Anadolu'da Devletler Arası İlişkiler, Antlaşmalar (M.Ö. II.-I.Bin), Atatürk Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1994; Bingöl, a.g.e., 2003, s:1 vdd.

⁹ L.V.M. Alişan, Ararat, Venedik, 1890; F.W. König, Handbuch der Chaldäischen Inschriften, Archiv für Orientforschung no. 23, 1955-57; G.A. Melikişvili, Urartskie Klinoobraznye Nadpisi, Moskova, no. 36., 1960; Alpaslan Ceylan, "2000 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırmaları", 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II, 2002; Alpaslan Ceylan, "The Erzincan, Erzurum and Kars Region in The Iron Age", Anatolian Iron Ages V, London, 2005, s:21-29; C.F. Haupt-Lehmann, "Armenien Einst Und Jetzt", Armenien 2, Berlin, 1928-1935; Melikişvili, a.g.e., s:36; Mahmut Pehlivan, En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi, Atatürk Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1984; Pehlivan, a.g.e.,

Urartu Kralının bölgedeki faaliyetlerini anlatan Zivin (Süngütaşı) Yazıtı'nda da Daya(e)ni'nin başkenti olan Saşılı Şehri'nin ele geçirilişi kral Menua tarafından şöyle anlatılmaktadır:

*"... Minua der ki: Saşılı Şehri'ni ele geçirdim. Bu Steli, bana efendi olan tanrı Haldi'ye diktirdim. Tanrı Haldi'nin büyüklüğüyle, İşpuini oğlu Minua, güçlü kral, büyük kral, Tuşpa Şehri'nin kahramanıdır. Minua der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse veya her kim saklarsa, tanrı Haldi, tanrı Teişeba, tanrı Şivini, (ve bütün) tanrılar onu güneş ışığından yoksun etsinler ..."*¹⁰

Kral Menua tarafından bölgeye yapılmış olan seferler sonucunda bölgenin kontrolü Urartu Devleti'ne geçmiştir. Kral Menua, egemenliği altına aldığı bölgelerdeki insan gücünü kullanmış ve bölgenin bereketli ovalarından faydalanmıştır. Ayrıca önemli ticaret yollarını ele geçiren Menua, bu yolların kontrolünü sağlamak için kaleler ve garnizonlar inşa ettirmiştir. Urartu Kralı Menua, Daya(e)ni ülkesini vassal duruma getirmiş ve Menua'dan sonraki Urartu kralları da Menua'yı örnek alarak bu yönde bir politika izlemişlerdir.

I. Argiştî (M.Ö. 786-764) döneminde de bölgeye seferler yapılmıştır. Urartu Kralı I. Argiştî'nin özellikle kuzeye yaptığı seferleri hakkındaki bilgiyi Horhor Yazıtından öğrenmekteyiz.

*Argiştî der ki: (Onların) ilahi büyüklüğünden (yardım) istediğim için efendi tanrı Haldi'ye, tanrı Teiseba'ya, ve tanrı Sivini'ye, yalvardım. Aynı yıl (içinde) yine savaşçılar topladım ve Daya(e)ni (Ülkesi'ne) karşı ve Daya(e)ni'nin Kralı Mannudubi'ye karşı sefere çıktım. Şeriazze Ülkesi'ni ele geçirdim, şehirleri yaktım ve kaleleri yerle bir ettim..."*¹¹

I. Argiştînin, "Daya(e)ni" başkenti Saşılı'yu ele geçirdiğini ve bölgedeki diğer şehirleri egemenliği altına aldığını yazıttan öğrenmekteyiz. Menua'nın aksine bir politika izleyen I. Argiştî vassallık yerine egemenliği altına aldığı ülkelere merkezden gönderdiği EN.NAM adı verilen valiler atayarak merkezi otoriteyi kurmak istemiştir. Daya(e)ni Kralı yapılan seferler sonucunda yenilgiye uğratılmış, vergi ve haraç vermek şartıyla serbest bırakılmıştır.

1991b, s:34; Margaret R. Payne, Urartu Yazılı Belgeler Katalogu, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1995.

¹⁰G.W. Tseretheli, Giorgii V. Sakartvelos Musunmis Urartuli Dzeglebi/urartskiye Pamyatniki Muzeyi Gruzii/Urarskiye Pamyatniki Muzeyi Gruzii / The Urartian Monuments in The Georgian Museum Tbilisi, Tiflis, no. 10, 11, 1939; Payne, a.g.e., s: 1 vdd.

¹¹ Margaret R. Payne, Urartu Çivi Yazılı Belgeler Katalogu, İstanbul, 2006

Kars Bölgesi'nde yer alan diğer bir yazıt ise Argiştî dönemine ait olan Sarıkamış Yazıtı'dır.

“...Ahuriani şehrini, bir gün Aştu şehrini(?) bölgesini ele geçirdim. ...tahıl deposu(?) tüm(?) Aştuhini şehri için. Etiuni ülkesinin(?) tamamen ele geçirdim. Güçlü ordular geldiler ... Argiştî der ki: Tanrı Haldi, Tanrı Teişeba, tanrı Şivini (ve bütün) tanrılara yalvardım. Tanrılar bana kulak verdiler. Püskürttüm. Qa[] şehrine kadar... kovaladım... orada... yüz... 20... yüz... yaktım. Xyüz 50... kadın. Tanrı Haldi büyüklüğüyle Minuaoğlu Argiştî güçlü kral, Biainili ülkesinin kralı (ve) Tuşpa şehrini hükümdarıdır. Argiştî der ki: Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse tanrı Haldi, tanrı Teişeba (ve) tanrı Şivini (onu) güneş ışığından yoksun etsinler.¹²”

Yazıtta I. Argiştî, yapmış olduğu başarılı bir seferden bahsederek bölgeye egemen olduğunu belirtmektedir.

Urartu Krallarına ait olan Ardahan İli Hanak İlçesinde bulunan Ortakent (Hanak) Yazıtı ve Ardahan Çıldır İlçesi yakınlarında bulunan Taşköprü Yazıtı¹³ da bölge hakkında bilgiler vermektedir.

Urartu Devleti ve adına, M.Ö. 609 yılındaki Babil kroniklerinde son olarak rastlanılmaktadır¹⁴. Orta Asya Bozkır Kavmi olan İskitler, Kimmerleri takip edip Anadolu'ya gelerek Urartu topraklarını büyük bir tahribata uğratmışlardır¹⁵. Urartu yerleşim merkezleri ve kalelerini yıkan İskitler, Urartu topraklarında yaşayan yerli halkın engebeli yüksek dağlara çekilmek suretiyle saklanmasına neden olmuşlardır.

Sonuç olarak geniş bir coğrafyaya yayılarak bu bölgede de hüküm süren Urartu devleti M.Ö. 585'de yıkılmıştır¹⁶. Kars Bölgesi ile ilgili başka bir yazıt tespit edilememiştir.

Tespit Edilen Merkezler

¹² Pehlivan, a.g.e., 1991b; 44; Payne, a.g.e., 1995, s:82

¹³ Payne, a.g.e., 1995, s:103, Yasin Topaloğlu, Ardahan-Çıldır'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2006, Erzurum.

¹⁴ Çilingiroğlu, a.g.e., 1994, s:111

¹⁵ Atıla Türker, Urartu Krallığı'nın Yerleşim Birimleri Işığında Yayılımı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2001.

¹⁶ Çilingiroğlu, a.g.e., 1994, s:111-112; Altan Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, İzmir, 1997

Yaptığımız yüzey araştırmalarında Demir Çağı'na ait řu merkezler tespit edilmiştir.

Ziyarettepe (Sulakbahçe)

Kars İli Akyaka İlçesi'nin 10 km. kuzeybatısındaki Sulakbahçe Köyü'nde yer alan Ziyarettepe, köyünün batısında yükselen tepe üzerindedir. Ana kayanın yapısına uygun bir şekilde kiklopik teknikte büyük taşlardan yapılmıştır. Kale, Demir Çağı özelliği taşırmakta ve kalenin batısında bir nekropol alanı yer almaktadır. Kalede elde edilen keramik verileri İlk Tunç ve Demir Çağ'ına aittir¹⁷.

Angut Kaleleri (Sulakbahçe)

Kars İli Akyaka İlçesi'nin 10 km. kuzeybatısındaki Sulakbahçe Köyü sınırları içerisinde Angut Kaleleri bulunmakta ve Kale iki bölümden oluşmaktadır. Kale duvarları, kiklopik tekniğinde birbirilerinin tahkimatını güçlendirmek amacıyla iki ayrı tepe üzerine inşa edilmiştir. Kale, Karahan Çayı'nın kuzeyinde yer almakta ve böylece kale konumuyla tarım alanlarını kontrol altında tutmaktadır. Kalelerde tespit edilen keramik verisi dönem yönünden çeşitlilik göstermektedir. Keramik verisi Tunç Çağı, Demir Çağı ve Orta Çağ'a aittir¹⁸.

Yarüstü Kaya Mezarı

Kars İli Akyaka İlçesi'nin 10 km. batısındaki Duraklı Köyü'nün kuzeybatısında bir mezarlık alanıdır. Mezarlık alanında yer yer yapılan kaçak kazı izlerine rastlanılmıştır. Yapılmış olan kaçak kazılar sonucu mezarların yüzey kısımlarında büyük pithos parçaları, birkaç tane inci tanesi ve kulp parçalarının çıktığı görülmektedir. Mezarın keramik verisi Demir Çağı ve Orta Çağ'a aittir¹⁹.

Yarüstü Yerleşmesi

Kars İli Akyaka İlçesi'nin 10 km. batısında yer alan Duraklı Köyü'nde yer almaktadır. Yarüstü yerleşmesi, Duraklı Köyündeki diğer merkezlerin yer-

¹⁷ Akın Bingöl vd., "2008 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2, 2010, s: 375-399; Akın Bingöl, "Kars ve Çevresinde Demir Çağı Yerleşmeleri", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi s.8, 2011, s:21-40; Karageçi, a.g.e., s:89.

¹⁸ Bingöl vd., a.g.e., s: 384; Bingöl, a.g.e., 2011, s: 28; Karageçi, a.g.e., s: 90.

¹⁹ Bingöl vd., a.g.e., s: 385; Bingöl, a.g.e., 2011, s: 28; Karageçi, a.g.e., s: 90.

leşim alanını oluşturmaktadır. Yerleşmenin tam ortasından yar ile oluşturulmuş demiryolu yerleşmeyi iki parçaya ayırmış ve bu durum yerleşmeyi büyük ölçüde tahrip etmiştir. Yerleşmede çok sayıda Tunç Çağı, Demir Çağı, Erken Demir ve Orta Çağ keramiği bulunmaktadır²⁰.

Duraklı Yarbaşı Kalesi

Duraklı Yarbaşı Kalesi, Kars İli Akyaka İlçesi'nin 10 km. batısındaki Duraklı Köyü'nde yer almaktadır. Kale 4.5 m. kalınlığında ve ortalama 1 m.lik taşlardan oluşmaktadır. Kale kiklopik teknikte inşa edilmiştir. Kaleye kuzey bölümünden girilmekte ve kale kapısının boyutu 4 m.dir. Kalede çok az sayıda keramik verisi elde edilmiştir. Bu keramik verileri Demir Çağı ve Orta Çağ'a aittir²¹.

KAYNAKÇA

- ALİŞAN L.V.M., Ararat, Venedik, 1890.
- BELLİ Oktay, “Urartular”, Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi 1, Ankara, 1982, s:140-209.
- BİNGÖL Akın, En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Kars ve Çevresi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2003.
- BİNGÖL Akın, “Arpaçay'da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi-1, 2008, Kars, s:75-91
- BİNGÖL Akın-Alpaslan CEYLAN-Yasin TOPALOĞLU-Yavuz GÜNAŞDI, “2008 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, 27. Araştırma Sonuçları Toplantısı 2, 2010, s: 375-399.
- BİNGÖL Akın, Akın Bingöl, “Kars ve Çevresinde Demir Çağı Yerleşmeleri”, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi s.8, 2011, s:21-40.
- CEYLAN Alpaslan, “2000 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırmaları”, 19. Araştırma Sonuçları Toplantısı-II, 2002, s: 165-178
- CEYLAN Alpaslan, “The Erzincan, Erzurum and Kars Region in The Iron Age”, Anatolian Iron Ages V, London, 2005, s:21-29.

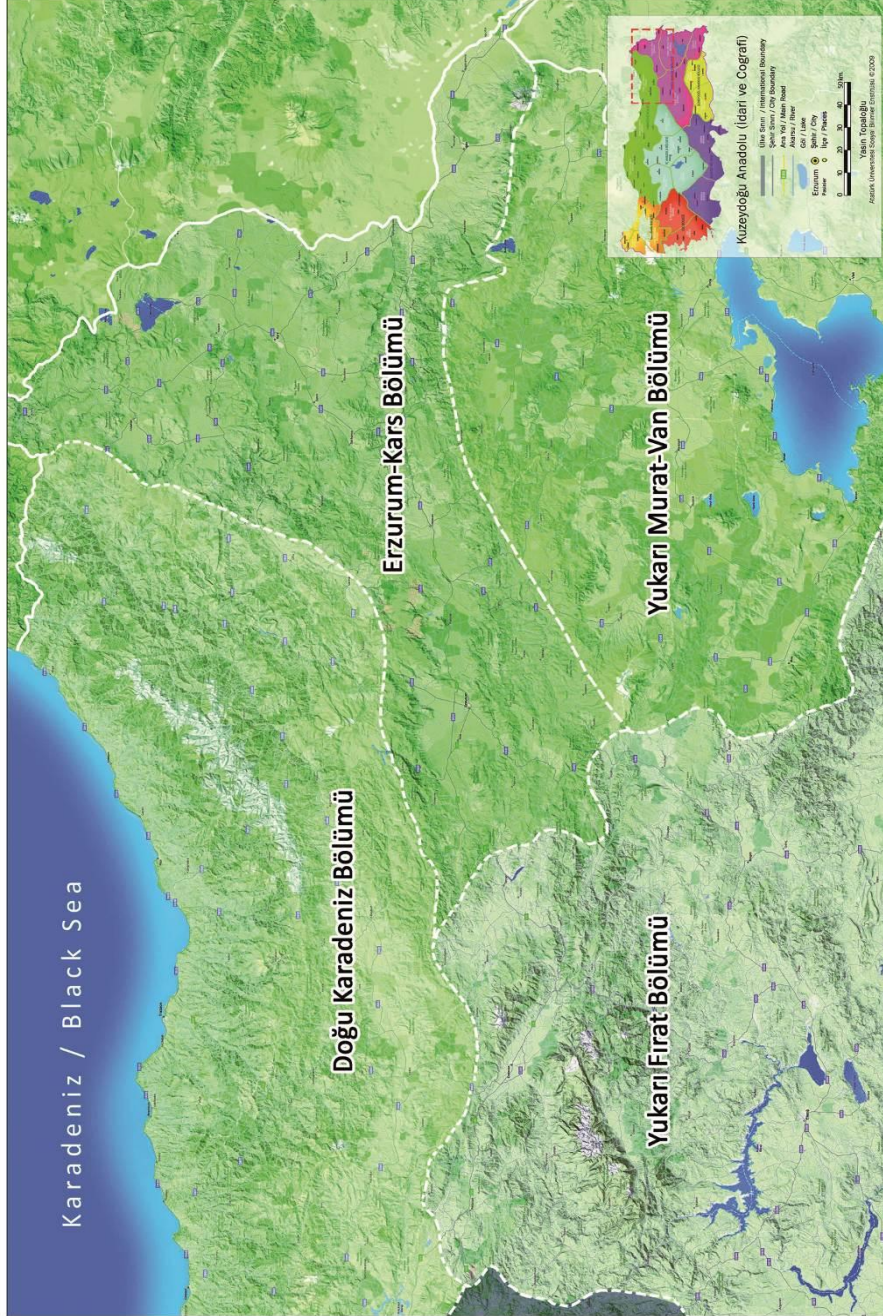
²⁰ Bingöl vd., a.g.e., s: 385; Bingöl, a.g.e., 2011, s: 28; Karageçi, a.g.e., s: 90.

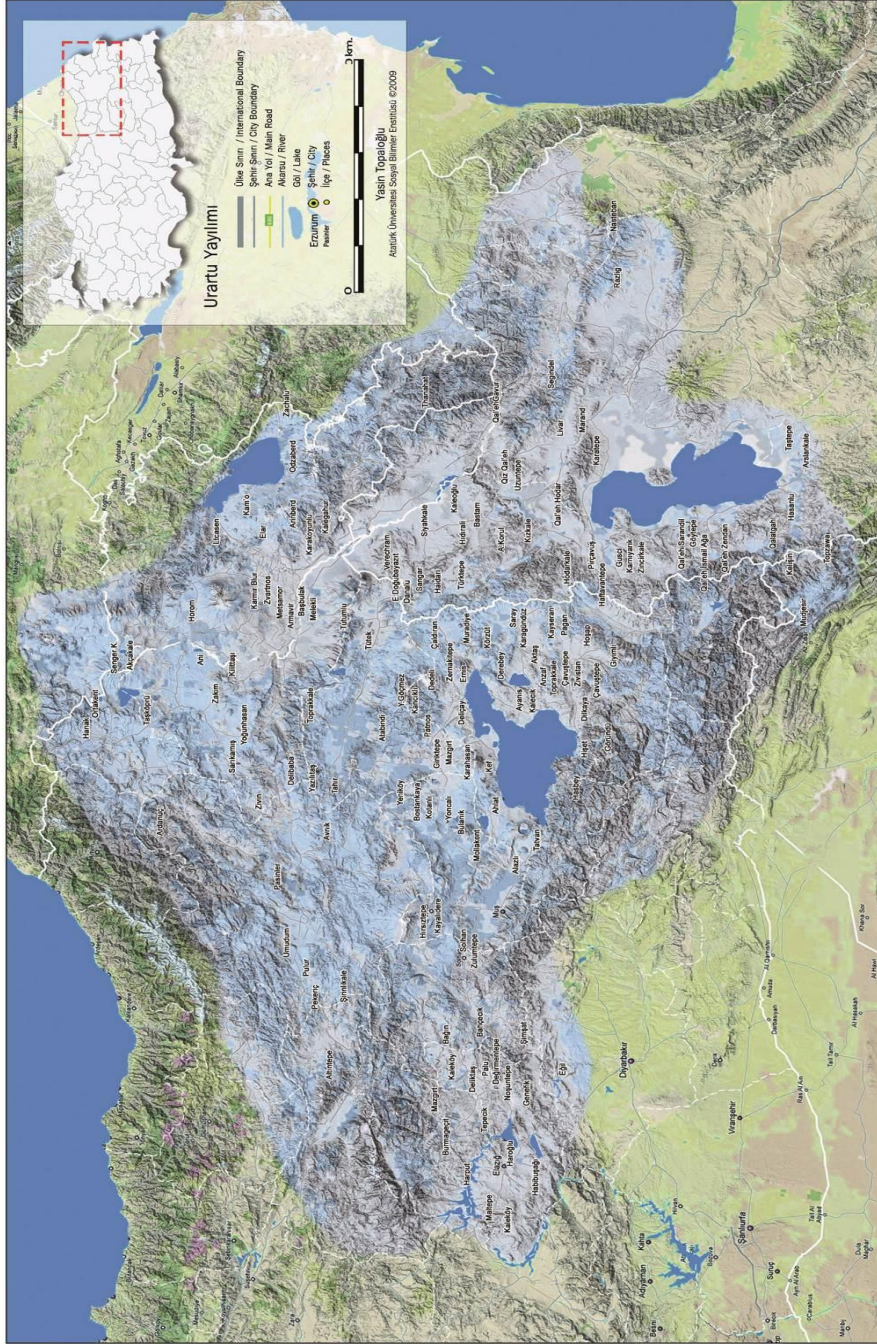
²¹ Bingöl vd., a.g.e., s: 386; Bingöl, a.g.e., 2011, s: 28; Karageçi, a.g.e., s: 90.

- CEYLAN Alpaslan, “2004 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzev Araştırmaları” 23. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 2006.
- CEYLAN Alpaslan, “2005 Yılı Erzincan, Erzurum ve Kars İlleri Yüzev Araştırmaları”, 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 2007.
- CEYLAN Alpaslan, Doğu Anadolu Araştırmaları Kars-Erzincan-Kars-Iğdir (1998-2008), Erzurum, 2008.
- CEYLAN Alpaslan, Eski Anadolu’da Devletler Arası İlişkiler, Antlaşmalar (M.Ö. II.-I.Bin), Atatürk Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1994.
- CEYLAN Alpaslan, Sarıkamış Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Erzurum, 2001.
- CEYLAN Nezahat, Kağızman’da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Kafkas Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2007, Kars.
- ÇİLİNGİROğLU Altan, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, İzmir, 1997.
- ÇİLİNGİROğLU Altan, Urartu Tarihi, İzmir, 1994.
- HAUPT-LEHMANN C.F., “Armenien Einst Und Jetzt”, *Armenien* 2, Berlin, 1928-1935.
- KARAGEÇİ Mustafa, Kars-Akyaka’da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars, 2011.
- KETİN İhsan, Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış, İstanbul, 1983.
- KOZBE Gülriz-Alpaslan CEYLAN-Yasemin POLAT-Taciser SİVAS-Hakan SİVAS-Işık şAHİN-Duygu Akar TANRIVER, Türkiye Arkeolojik Yerleşmeleri-6_{a,b} Demir Çağları, İstanbul, 2008.
- KÖKTEN İ. Kılıç, “Anadolu’da Prehistorik Yerleşmeler ve 1944-1948 Yıllarında Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar”, IV TTK, 1948, s:195-209
- KÖKTEN İ. Kılıç, “Kars Çevresinde Dip Tarih Araştırmaları ve Yazılıkaya Resimleri”, Atatürk Konferansları V, 1975, s:95-104.
- KÖKTEN İ. Kılıç, “Kars’ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor”, Belleten VII, 1943, s:601-613.
- KÖKTEN İ. Kılıç, “Orta, Doğu ve Kuzey Anadolu’da Yapılan Tarih Öncesi Araştırmalar”, Belleten VIII, 1944, s:659-681.
- KÖKTEN İ. Kılıç, “Yazılıkaya’da ve Kurbanaga Mağarasında (Kars-Çamuşlu) Yeni Dip Tarih Resimleri”, Kars Eli 2/20, 1966, s:3-16.

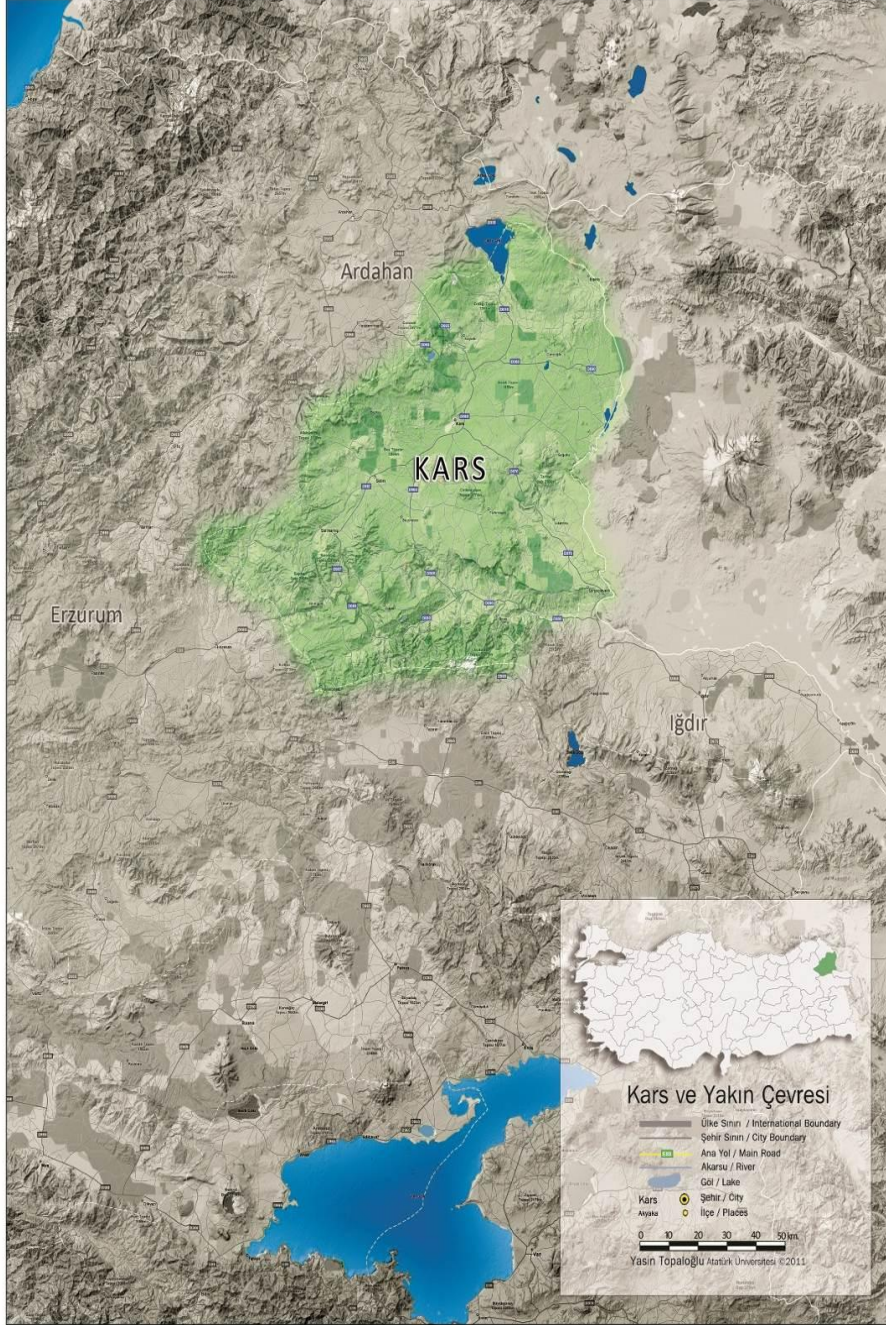
- KÖKTEN İ. Kılıç, “Yazılıkaya’da ve Kurbanğa Mağarasında (Kars-Çamuşlu) Yeni Bulunan Dip Tarih Resimleri”, *Kars Eli* 6/69, 1970, s:2-16.
- KÖNIG, F.W., *Handbuch der Chaldäischen Inschriften*, *Archiv für Orientforschung* no. 23, 1955-57.
- LUCKENBILL D.D., *Ancient Records of Assyria and Babylonia I, Historical Records of Assyria from the Earliest Times to Sargon II, Historical Records of Assyria from Sargon to The End*, Chicago, 1926.
- MAXSWELL-HYSLOP, K.R., “Assyrian Sources of Iron”, *Iraq* 36, 1947, s:148-150
- MELİKİŞVİLİ G.A., *Urartskie Klinoobraznye Nadpisi*, Moskova, no. 36., 1960.
- ÖZDEMİR Hakkı Fahri, “Demir Çağı: Başlangıcı ve Başlatanları, Anadolu’ya Etkileri Üzerine”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* c.16 s.1, 2007, s: 501-518.
- PAYNE Margaret R., *Urartu Çivi Yazılı Belgeler Katalogu*, İstanbul, 2006.
- PAYNE Margaret R., *Urartu Yazılı Belgeler Katalogu, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 1995.
- PEHLİVAN Mahmut, “Daya(e)ni/Diau(e)hi”, *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları No. 124*, Erzurum, 1991_b.
- PEHLİVAN Mahmut, *En Eski Çağlardan Urartu’nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi, Atatürk Üniversitesi Basılmamış Doktora Tezi*, Erzurum, 1984
- PEHLİVAN Mahmut, *Hayaşa*, Erzurum, 1991_a.
- PINARCIK Pınar, “Urartu Krallığı’nın Tarihi Coğrafyası Hakkında Yeni Öneriler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* c XXVII, s. 2, 2012, s: 459-482
- SALVİNİ Mirjo, *Nairi e Ur(u)atri Contributa alla Storia della Formazione del regno di Urartu*, Roma, 1967.
- SEVİN Veli, “Urartu Devleti”, *ArkeoAtlas 4*, İstanbul, 2005, s: 62-123
- SEVİNDİ Cemal, *Sarıkamış’ın Coğrafi Etüdü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1999.
- TARHAN M. Taner, “Urartu Devleti'nin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallarından Lutipri=Lapturi’ Hakkında Yeni Görüşler”, *Anadolu Araştırmaları VIII*, İstanbul, 1980, s: 69-114.
- TOPALOĞLU Yasin, *Ardahan-Çıldır’da Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, 2006, Erzurum.

- TOPALOĞLU Yasin, Kuzeydoğu Anadolu'da Urartu'nun Tarihi Mirası (Kalıntıları) ve Arkeolojik Verileri, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, 2009, Erzurum.
- TSERETHELİ G.W., Giorgii V. Sakartvelos Musunmis Urartuli Dzeglebi/urartskiye Pamyatniki Muzeyi Gruzii/Urarskiye Pamyatniki Muzeyi Gruzii / The Urartian Monuments in The Georgian Museum Tbilisi, Tiflis, no. 10, 11, 1939.
- TÜRKER Atila, Urartu Krallığı'nın Yerleşim Birimleri Işığında Yayılımı, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2001.

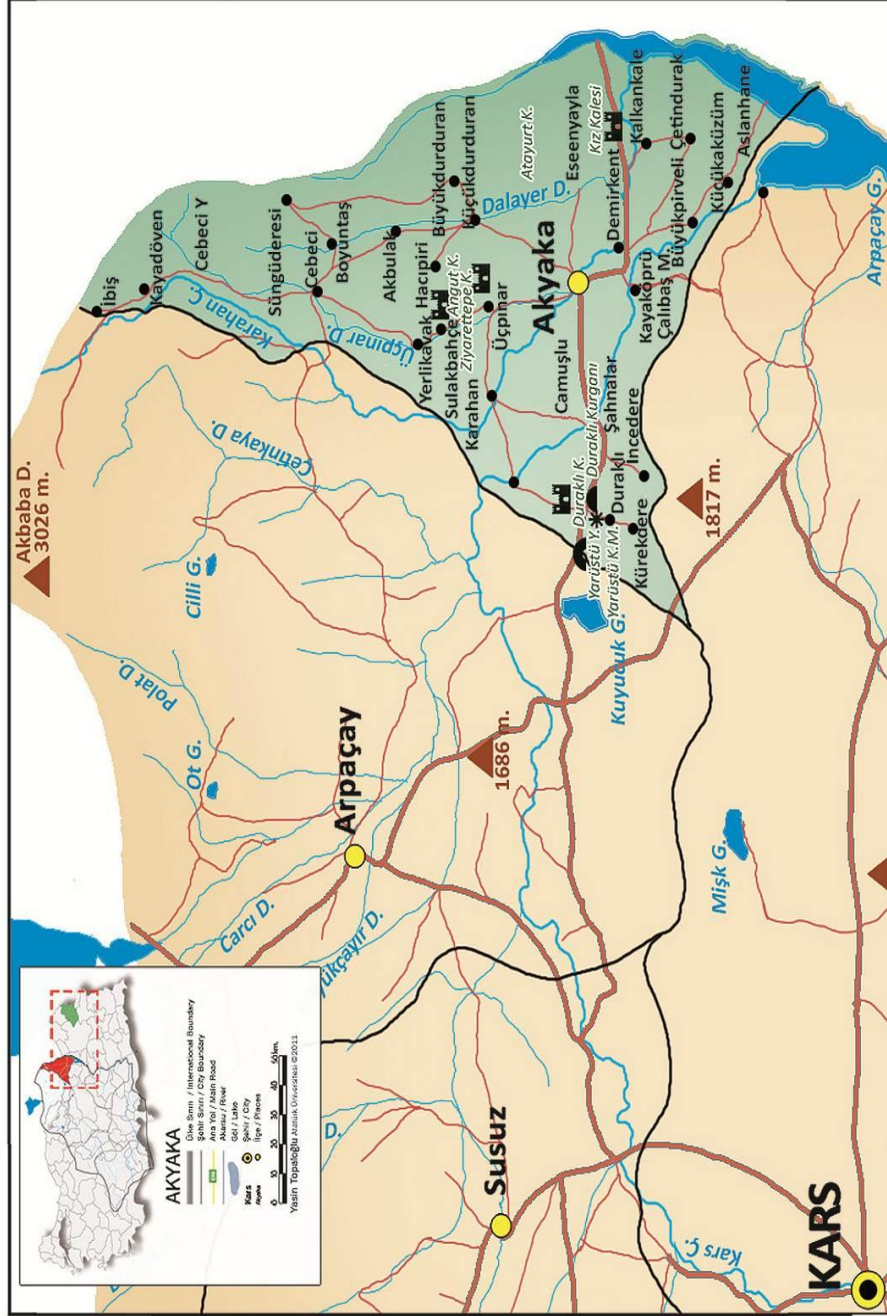
LEVHALAR**Harita 1.** Bölgenin Coğrafi Dağılımı

Harita 2. Urartu Yayılım Alanı

Harita 3. Kars ve Çevresi

Harita 4. Akyaka İlçesi

Fig.1. Ziyarettepe Kalesi

Fig.2. Ziyarettepe Kalesi

Fig.3. Angut (Sulakbahçe) Kalesi

Fig.4. Angut (Sulakbahçe) Kalesi

Fig.5. Yarüstü Kaya Mezarı (Duraklı Kurganı)

Fig.6. Yarüstü Kaya Mezarı (Duraklı Kurganı)

Fig.7. Yarüstü Yerleşmesi

Fig.8. Yarbaşı Kalesi